

ТИЖОРАТ БАНКЛАРНИНГ МУАММОЛИ КРЕДИТЛАРНИНГ АМАЛДАГИ ҲОЛАТИ ТАҲЛИЛИ

Қудратов С.
БФА-тингловчиси

***Аннотация.** Мазкур татқиқот иши тижорат банклари фаолиятида кредит портфели сифатига салбий таъсир этувчи асосий омиллардан бири бўлган муаммоли кредитларни камайтириш масаласи илмий-назарий ва амалий жиҳатдан ўрганилган. Тадқиқотда муаммоли кредитларнинг келиб чиқиш сабаблари, уларнинг банк ликвидлиги ва молиявий барқарорлигига таъсири, шунингдек, уларни бартараф этишининг миллий ва халқаро амалиётда қўлланилаётган усуллари чуқур таҳлил қилинган.*

Олинган натижалар кредит рискларини аниқлаш ва бошқаришда рақамли технологиялар, онлайн скоринг тизимлари ва сунъий интеллект ечимларидан кенг фойдаланиш зарурлигини кўрсатади. Шунингдек, муаммоли кредитларни реструктуризация қилиш, қайта молиялаштириш ва активларни сотиш орқали бартараф этишининг самарали йўллари илмий асосланган ҳолда ишлаб чиқилган.

***Калит сўзлар:** муаммоли кредитлар, тижорат банклари, кредит портфели, кредит сиёсати, кредит рисклари, реструктуризация, рақамли технологиялар, онлайн скоринг, Big Data, ички аудит, АҲС, МҲХС, банк барқарорлиги,*

***Кириш.** Ҳозирги вақтда тижорат банклари олдида турган энг муҳим вазифалардан бири кредит портфели сифатини таъминлаш ва муаммоли кредитлар улушини кескин камайтириш ҳисобланади. Муаммоли кредитлар*

ҳажмининг ошиб бориши банк ликвидлигига, молиявий барқарорлигига, фоишли даромадлар ўсишига ва энг муҳими, иқтисодиётда инвестиция жараёнларининг узлуксизлигига салбий таъсир кўрсатади. Шу боисдан, муаммоли кредитларнинг олдини олиш ва уларни самарали бошқариш тизимини такомиллаштириш бугунги куннинг долзарб масаласи сифатида намоён бўлмоқда.

Муаммоли кредитларни камайтириш масаласи банк тизимини ривожлантириш бўйича давлат сиёсатида устувор йўналиш сифатида белгиланган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майдаги “2020–2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси” ПФ–5992-сон Фармонида тижорат банклари кредит портфели сифатини ошириш, кредит таваккалчиликларини самарали бошқариш, муаммоли кредитлар улушини босқичма-босқич камайтириш ҳамда кредит ташкилотлари фаолиятида шаффофликни таъминлаш асосий вазифалар сифатида белгиланган. Ушбу фармон банклар учун тўғридан-тўғри йўл харитаси бўлиб, уларнинг кредит сиёсатида стратегик мақсад ва устувор йўналишларни белгилаб берди.

Тижорат банклари кредит портфели таркибида 2024 йилнинг 1 январь ҳолатига муаммоли кредитлар қолдиғи 21,2 трлн. Сўмни ташкил этиб, жами кредит қўйилмаларидаги улуши 4 фоизни ташкил этган.

Муаммоли кредитларни камайтириш масаласи жаҳон молия тизимидаги энг муҳим муаммолардан бири бўлиб қолмоқда. Европа марказий банкининг махсус кўрсатмаларида таъкидланганидек, муаммоли кредитлар (NPL) улушининг юқорилиги банклар молиявий ҳолатини заифлаштиради, SJIF:5.219

капитал етарлилигини пасайтиради ва кредит ресурсларини янгидан тақсимлаш имкониятини чеклайди (European Central Bank, 2017). Бу ҳолат Ўзбекистондаги тижорат банклари, жумладан АТ “Ҳамкорбанк” учун ҳам долзарбдир, чунки иқтисодиётда кредитлар иқтисодий ўсишни таъминловчи асосий манба ҳисобланади.

Адабиётлар шарҳи. Кредит иқтисодий жараёнларнинг ҳаракатлантирувчи кучларидан бири сифатида хўжалик фаолиятининг барча соҳаларида алоҳида ўрин эгаллайди. У ишлаб чиқариш кучларини ривожлантиришга рағбат беради, илмий-техникавий асосда қайта ишлаб чиқаришни кенгайтириш учун зарур бўлган капитал маблағлар манбаларини тезлаштириб шакллантиради. Шу боисдан ҳам кредитсиз иқтисодиётдаги ҳамда халқаро миқёсдаги хўжалик юритувчи субъектларнинг фаолияти самарали ва замонавий тарзда ташкил этилиши мумкин эмас.

Шу нуқтаи назардан, “тижорат банклари кредит портфели” тушунчаси сўнгги йилларда иқтисодий адабиётларда ва амалий банкчиликда асосий категориялардан бири сифатида шаклланди. Унинг оммалашуви ва кенг қўлланилишига асосий сабаб – кредит портфели тижорат банкларининг кредит фаолиятида ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган комплекс кўрсаткич ҳисобланишидир. Аслида кредит портфели банкнинг фақатгина кредит бериш имкониятларини эмас, балки кредит сиёсатининг самарадорлиги, кредит рискларини бошқариш даражаси ва кредит фаолиятидан олинadиган даромад манбалари ҳолатини ҳам ифода этади.

Бироқ, кредит портфелининг моҳияти ва унинг иқтисодий мазмуни ҳақида олимлар ўртасида ягона фикр мавжуд эмас. Турли илмий мактаб ва

муаллифлар бу масалага турлича ёндашдилар. Масалан, америкалик иқтисодчилар Крис Ж. Барлтон ва Диана Мак Нотоннинг (1997) таърифларида кредит портфели асосан кредитларни туркумлаш тизими сифатида қаралади. Бошқа тадқиқотчилар эса кредит портфелини банкнинг барча актив операцияларининг йиғиндиси сифатида талқин қиладилар. Бу эса шундан далолат бермоқдаки, кредит портфели назарияси ҳали ҳам ривожланиш жараёнида бўлиб, унинг турли жиҳатлари бўйича илмий мунозаралар давом этмоқда.

Шу билан бирга, замонавий тадқиқотларда кредит портфелига фақат банк активларининг йиғиндиси ёки кредитларнинг туркумланиши сифатида эмас, балки банкнинг умумий молиявий барқарорлиги ва рискларини бошқариш тизимининг муҳим элементи сифатида ёндашиш тенденцияси кучаймоқда. Чунки кредит портфелининг тузилиши, сифати ва диверсификация даражаси банкнинг ликвидлигига, капитал етарлилигига ва кредит таваккалчиликларини камайтиришга бевосита таъсир кўрсатади.

К. Ж. Барлтон ва Д. Мак Нотон томонидан берилган таъриф, аслида, банк кредит портфелининг тўлиқ мазмунини эмас, балки унинг айрим жиҳатларинигина қамраб олади. Уларнинг қарашида кредит портфели асосан кредитларни муайян белгиларга кўра гуруҳлаш ва туркумлаш тизими сифатида талқин қилинади.

Худди шундай ёндашувни айрим рус иқтисодчилари ҳам қўллайдилар. Улар ҳам тижорат банкларининг кредит портфелини фақатгина “кредитларни маълум мезонлар асосида туркумлаш” билан изоҳлайдилар. Бу эса кредит портфели тушунчасини чекланган ҳолда талқин қилишга олиб

SJIF:5.219

келади. Аслида эса, кредит портфели нафақат кредитларнинг таснифланиши, балки уларнинг сифат таркиби, риск даражаси, диверсификация ҳолати ва банкнинг молиявий барқарорлигига таъсирини ҳам қамраб олади.

Тижорат банклари кредит портфели тушунчаси назарий жиҳатдан турли талқинларга эга бўлса-да, унинг амалиётдаги аҳамияти бирдек: у банкнинг кредит сиёсатини белгилайди, кредит рискларини бошқариш имкониятларини очиб беради ва молиявий барқарорликни таъминлашда ҳал қилувчи кўрсаткич сифатида намоён бўлади.

Лаврушин О. И., Абалкин Л. И., Панова Г. С. (2015) ҳамда бошқа бир қатор иқтисодчиларнинг фикрича, тижорат банкларининг кредит портфели — бу банк томонидан берилган кредитларнинг сифати ва таркибига кўра тизимли равишда туркумланишидир. Улар таъкидлаганидек, кредит портфели тўғри шакллантирилмаса, банк фаолиятининг самарадорлигини таъминлаш мушкул. Чунки кредит бериш жараёнида қарздорнинг тўлов қобилиятини баҳолаш, кредитнинг ўз вақтида қайтарилиши, рискларни ҳисобга олиш ва уларни бошқариш, ссудалар бўйича захиралар ташкил этиш, муддати ўтган ёки реструктуризация қилинган қарзларни назорат қилиш банк молиявий барқарорлиги учун ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир.

Илмий манбаларда қайд этилишича, кредит портфели — бу маълум вақт кесимида банк балансида акс этувчи барча кредит активлари қолдиқларининг йиғиндиси ҳисобланади. Унинг таркиби банкнинг кредит сиёсати, мижозлар таркиби ва иқтисодиёт тармоқларига йўналтириладиган маблағлар устуворлигига қараб шаклланади.

Амалда тижорат банклари томонидан берилган барча кредитлар
SJIF:5.219

уларнинг кредит портфелида ўз аксини топади. Шу нуқтаи назардан, банк кредитлари турли мезонлар асосида туркумланади:

- *Қарз олувчилар гуруҳлари бўйича:* хўжалик субъектларига, аҳолига, ҳукумат ва давлат ташкилотларига берилган кредитлар;
- *Йўналиши бўйича:* истеъмол, саноат, савдо, қишлоқ хўжалиги, инвестиция ва бюджет кредитлари;
- *Фойдаланиш муддатига кўра:* қисқа муддатли ва узок муддатли кредитлар;
- *Миқдори бўйича:* йирик, ўрта ва майда кредитлар;
- *Таъминланганлик даражасига кўра:* таъминланган ва таъминланмаган (ишончли) кредитлар.

Шунингдек, таъминланган кредитлар ўз навбатида таъминланиш характериға кўра гаровли, кафолатланган ва суғурталанган турларға бўлинади.

Кредитлар мақсадли йўналишиға қараб ҳам фарқланади: ипотека кредитлари, молиявий ташкилотларға ажратилган қарзлар, қишлоқ хўжалиги учун берилган ссудалар, савдо ва саноат корхоналарига ажратилган қарзлар, жисмоний шахсларға йўналтирилган кредитлар, лизинг молиялаштириш кабилар.

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, банк қайси тармоққа кўпроқ эътибор қаратса, кредит портфели таркибида ҳам ана шу йўналиш устун бўлади. Масалан, аграр секторни молиялаштиришға йўналтирилган банкларда қишлоқ хўжалиги кредитлари салмоғи юқори, аҳоли эҳтиёжларига хизмат қилувчи банкларда эса истеъмол ва ипотека кредитлари улуши катта бўлади.

Демак, кредит портфелининг шаклланиши бевосита банкнинг кредит сиёсати ва устувор йўналишлари билан белгиланади.

Шу тарзда, кредит портфели тижорат банкларининг молиявий фаолиятида нафақат кредитларнинг йиғиндиси сифатида, балки рискларни бошқариш, ликвидликни таъминлаш ва банкнинг стратегик ривожланишини белгилайдиган муҳим омил сифатида ҳам намоён бўлади.

Банкнинг актив операциялари таркибида кредит операциялари марказий ўрин эгаллайди. Банк даромадининг асосий қисми айнан кредитлар орқали шаклланиши эса ушбу операцияларнинг стратегик аҳамиятини янада оширади. Шу боисдан, кредит портфелининг қандай тарзда шаклланиши ва унинг сифати тўғридан-тўғри банкнинг молиявий барқарорлиги, даромаддорлиги ва бозордаги рақобатбардошлигига таъсир кўрсатади. Агар банк барқарор ва сифатли кредит портфелига эга бўлишни мақсад қилса, у ҳолда кредитлаш жараёнини чуқур таҳлилга асосланган ҳолда тўғри ташкил этиши зарур.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси. Банклар фаолиятининг асосий моҳияти мавжуд ва жалб қилинган маблағларни самарали бошқариш орқали барқарор даромад олиш имкониятини таъминлашдан иборатдир. Даромадлиликка интилиш ҳар қандай иқтисодий субъект учун асосий вазифа ҳисобланса-да, банк тизимида бу жараённинг ўзига хос жиҳати шундаки, кўпинча банк операциялари ички ресурслардан кўра кўпроқ миқдордаги ташқи манбалар – яъни депозитлар, ташқи қарзлар ва бошқа жалб қилинган маблағлар асосида амалга оширилади. Шу сабабли банклар томонидан олинадиган ҳар қандай даромад юқори риск билан уйғун бўлади.

Даромад даражасини оширишга қаратилган ҳаракатлар кредит портфелини кенгайтириш ва янги молиявий хизмат турларини жорий этиш орқали амалга оширилади. Бироқ бу жараён муаммоли кредитларнинг кўпайиши эҳтимолини ҳам оширади. Чунки қарз олувчиларнинг молиявий ҳолати, бозор конъюнктураси, макроиқтисодий ўзгаришлар ва ташқи омиллар кредитларни ўз вақтида ва тўлиқ қайтаришга тўсқинлик қилиши мумкин. Шу нуқтаи назардан, муаммоли кредитлар билан боғлиқ хатарларни самарали бошқариш банк молиявий барқарорлигининг асосий шартларидан бири ҳисобланади.

Шу боис, банклар бир вақтнинг ўзида ҳам даромаддорликни ошириш, ҳам хавф-хатарларни бошқариш вазифасини амалга ошириши лозим. Бу икки омил ўзаро чамбарчас боғлиқ бўлиб, уларни мутаносиб равишда юритиш банкнинг молиявий барқарорлиги ва узоқ муддатли ривожланиши учун асосий шартлардан бири ҳисобланади.

1-жадвал

Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларининг кредит қуйилмалари ЯИМдаги улуши

Кўрсаткичла ри	2020	2021	2022	2023	2024
ЯИМ (трлн. Сўм)	580,2	34,6	88,34	066,56	454,57
Банкларнинг	2	3	3	5	6

жами активлари (трлн. Сўм)	21,5	07.9	91,3	12,3	42,1
Банк активлари ЯИМга нисбатан фоизи	3 8%	4 1%	4 4%	4 8%	4 4%

Манба: Ўзбекистон Республикаси Марказий банк молиявий ҳисоботлари асосида муаллиия томонидан тузилди.

2020 йилда Ўзбекистон Республикасида ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) ҳажми 580,2 трлн сўмни ташкил этган бўлса, тижорат банкларининг жами активлари 221,5 трлн сўмга тенг бўлган. Шу муносабат билан банк активларининг ЯИМга нисбатан улуши 38% атрофида қайд этилган.

2024 йилга келиб, ЯИМ ҳажми 1 454,57 трлн сўмга етиб, тахминан 2,5 баравар ўсган. Шу давр мобайнида тижорат банкларининг активлари 642,1 трлн сўмга етган ва натижада банк активларининг ЯИМга нисбатан улуши 44% даражасини ташкил этган. Бу эса 2020 йилга нисбатан 6 фоиз пунктга ўсишни англатади.

2020–2024 йиллар мобайнида банк активлари ЯИМга нисбатан нисбати 38%дан 44%га кўтарилиши иқтисодий ривожланиш жараёнида тижорат банклари роли ошиб борганидан далолат беради. Бу тенденция қуйидаги омиллар билан изоҳланиши мумкин:

ЯИМнинг ўсиши билан бир қаторда кредит ресурсларига бўлган талаб ҳам ортиб борди. Бу ҳолат банклар активларининг абсолют ҳажми ошишига ва нисбатан ЯИМдаги улушининг кенгайишига олиб келди.

Тижорат банклари томонидан турли тармоқларни кредитлаш ҳажми кенгайди. Инфраструктура лойиҳалари, саноат ва хизмат кўрсатиш соҳаларида кредит қўйилмалари кўпайиши натижасида банк активлари сезиларли даражада ўсди.

Марказий банкнинг молиявий барқарорликни таъминлашга қаратилган сиёсати, кредит портфелини диверсификация қилиш, Basel III талабларига мослашиш ва риск-менежмент тизимларини кучайтириш банк активларининг сифат жиҳатдан ўсишига хизмат қилди.

Шу билан бирга, айрим йилларда муаммоли кредитлар улушининг ортиши банк активлари самарадорлигини чеклаб турди. Бироқ, 2024 йилга келиб рискларни бошқариш тизимининг ривожланиши ва кредитлар бўйича мониторинг кучайтирилиши орқали бу хавф маълум даражада камайтирилди.

Инфляция даражаси, валютанинг қадрсизланиши, ташқи бозордаги беқарорлик каби омиллар ҳам банк активлари ва ЯИМ динамикасига таъсир этди. 2024 йилда ЯИМнинг юқори ўсишига қарамасдан, банк активлари ҳажми ундан нисбатан паст суръатда ўсгани сабабли, улуши 2023 йилдаги 48%дан 44%га пасайди.

Демак, 2020–2024 йиллар таҳлили шуни кўрсатадики, тижорат банклари активларининг ЯИМдаги улуши ўсиш тенденциясига эга бўлган. Агар 2020 йилда бу кўрсаткич 38%ни ташкил этган бўлса, 2024 йилда 44%га етган. Бу эса мамлакатда банк тизими иқтисодий ривожланишда муҳим роль ўйнаётганини, молиялаштиришда банklar улуши ошиб бораётганини кўрсатади.

Бироқ, 2023 йилда қайд этилган 48%дан 2024 йилда 44%га тушиш
SJIF:5.219

ЯИМнинг номинал ўсиши банк активлари ўсишидан юқори бўлганини англатади. Демак, банк сектори фаолиятини янада самарали йўналтириш, кредит қўйилмаларини оптималлаштириш ва муаммоли кредитларни камайтириш орқали банк активларининг иқтисодиётдаги улушини янада барқарор равишда ошириш мумкин.

2-жадвал

Тижорат банклари томонидан ажратилган кредитлар таркиби (млрд.сум)

Йўналишлар		020	021	022	023	024
.	Ишлаб чиқариш ва қурилиш	5.0	21.4	38.9	72.5	05.5
.	Савдо ва хизмат кўрсатиш	7.0	4.2	2.7	3.1	5.3
.	Қишлоқ хўжалиги	2.0	7.6	3.4	2.3	9.7
.	Ипотека кредитлари	4.0	8.7	0.1	8.7	5.2
.	Истеъмол кредитлари	0.0	5.6	2.8	3.2	8.6
.	Бошқа (экспорт, валюта, инфратузилма)	3.5	0.4	3.4	22.5	77.8

Манба: Ўзбекистон Республикаси Марказий банк молиявий ҳисоботлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

2020 йилдан 2024 йилгача бўлган даврда тижорат банклари кредит қўйилмалари таркибида сезиларли ўзгаришлар кузатилган. Агар 2020 йилда барча йўналишлар бўйича ажратилган кредитлар ҳажми нисбатан кичик бўлган бўлса, 2024 йилга келиб уларнинг аксарият қисми 2–3 баробарга ўсган.

Тижорат банкларини ажратилган кредитларни соҳалар бўйича таҳлил қиладиган бўлсак, 2020 йилдан 2024 йилгача бўлган даврда Ўзбекистон тижорат банклари кредит қўйилмалари таркибида барча йўналишларда сезиларли ўсиш кузатилди. Бу ўсиш мамлакат иқтисодиётида амалга оширилган туб ислохотлар, давлат дастурлари, ички бозордаги талабнинг ортиши ҳамда банк хизматларининг рақамли технологиялар асосида ривожланиши билан узвий боғлиқ.

1. Ишлаб чиқариш ва қурилиш соҳаси бўйича, 2020 йилда 85,0 млрд сўм кредит ажратилган бўлса, 2024 йилда бу кўрсаткич 205,5 млрд сўмга етди. Бу соҳадаги ўсиш мамлакатда индустриализация жараёнлари, йирик инфратузилма ва қурилиш лойиҳаларини молиялаштириш сиёсати билан боғлиқ. Ҳамкорбанк мисолида ҳам саноат корхоналарига йўналтирилган кредитлар улуши ортиши кузатилган. Бироқ, катта ҳажмдаги кредитлар ажратилиши муаммоли кредитлар хавфини ошириши мумкин, шунинг учун тижорат банклари кредитларни диверсификация қилиш ва лойиҳаларни

катъий назорат остида молиялаштиришга мажбур.

2. Савдо ва хизмат кўрсатиш бўйича, 2020 йилда 37,0 млрд сўм бўлган кредит ҳажми 2024 йилда 75,3 млрд сўмга етди. Савдо ва хизмат кўрсатиш соҳасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни молиялаштириш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири бўлгани туфайли кредит қўйилмалари сезиларли ошди. Аммо мазкур соҳада тез айланма маблағлар билан ишланиши ва бозордаги рақобат юқори бўлгани сабабли кредитларни қайтаришда муаммоли кредитлар ҳосил бўлиши хавфи ҳам юқори. Шу боис, банклар ушбу секторда скоринг тизимлари ва риск-менежмент усулларида кенг фойдаланиши зарур.

3. Қишлоқ хўжалиги бўйича, 2020 йилда 22,0 млрд сўм бўлган кредитлар 2024 йилда 49,7 млрд сўмга етди. Бу ўсиш агросаноат соҳасини модернизация қилиш, қишлоқ хўжалигини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва субсидияли кредит дастурлари билан изоҳланади. Аммо қишлоқ хўжалигидаги табиий-иқлимий омиллар (ҳосилдорлик, об-ҳаво хавфлари) муаммоли кредитларнинг асосий манбаи бўлиб қолмоқда. Шу сабабли, банклар аграр соҳада кредит беришда кафолат механизмлари ва давлат субсидияларига таяниш билан бирга, суғурта тизимини ҳам самарали қўллаши лозим.

4. Ипотека кредитлари бўйича, 2020 йилда 24,0 млрд сўм бўлган ипотека кредитлари 2024 йилда 45,2 млрд сўмга етди. Бу ўсиш уй-жой бозоридаги талабнинг ортиши ва аҳоли турмуш даражасининг ўсиши билан боғлиқ. Давлатнинг ипотека дастурлари ва субсидиялари бу йўналишда кредитларнинг кўпайишига хизмат қилди. Бироқ, аҳоли даромадларининг

нотекслиги ва инфляция даражаси юқори бўлиши ипотека кредитларининг тўлов қобилиятига салбий таъсир кўрсатиб, муаммоли кредитларнинг ўсишига олиб келиши мумкин. Шу боис, банклар ипотека портфелини узок муддатли таваккалчилик таҳлили асосида бошқариши зарур.

5. Истеъмол кредитлари бўйича, 2020 йилда 40,0 млрд сўм бўлган кредит ҳажми 2024 йилда 88,6 млрд сўмга етди. Бу ўсиш аҳолида кредит маҳсулотларига талаб ортиб бораётганини, рақамли хизматлар кенг қўлланилаётганини кўрсатади. Бироқ, истеъмол кредитларининг катта ўсиши аҳоли қарздорлиги даражасини ошириши ва муаммоли кредитлар улуши кўпайиши хавфини туғдиради. Шу сабабли, “Ҳамкорбанк” ва бошқа тижорат банклари жисмоний шахслар учун кредит беришда тўлов қобилиятини чуқур баҳолаш ва чекловчи нормативларни қўллаши муҳим.

6. Бошқа йўналишлар (экспорт, валюта ва инфратузилма) бўйича, 2020 йилда атиги 13,5 млрд сўм бўлган кредитлар 2024 йилда 177,8 млрд сўмга етган, яъни 13 баравардан зиёд ўсган. Бу ўсиш мамлакатнинг ташқи иқтисодий алоқалари кенгайиши, экспорт ҳажмларининг ортиши ва инфратузилма лойиҳаларини молиялаштириш билан боғлиқ. Бироқ ташқи бозорлардаги беқарорлик ва валюта таваккалчиликлари ушбу йўналишда муаммоли кредитларнинг асосий хавфини ташкил қилади.

Хулоса ва таклифлар. Муаммоли кредитлар кўп ҳолларда банклар томонидан рискларни олдиндан баҳолаш ва мониторинг ишларини тўғри ташкил этмаслик оқибатида юзага келади. Айниқса, кредит ажратилгандан сўнг миқдорнинг фаолиятини назорат қилиш, бизнес-режанинг бажарилишини кузатиб бориш ишларига етарли эътибор берилмаяпти.

Шу сабабли, хулоса сифатида айтиш мумкинки:

- Муаммоли кредитлар – банклар учун молиявий хатарнинг энг йирик манбаи ҳисобланади.
- Улар кредит рискларини нотўғри бошқариш, ички назоратнинг суствлиги ва малакали мутахассисларнинг етишмаслиги сабабли юзага келади.
- Миллий валюта курсининг ўзгариши ҳам муаммоли кредитлар ҳажмига бевосита таъсир кўрсатади.
- Муаммоли кредитларни олдини олишда илғор хорижий тажрибани ўрганиш ва миллий амалиётга жорий қилиш зарур.
- Кредит портфелидаги хатарларни камайитириш учун диверсификация, замонавий скоринг тизими, шаффоф бухгалтерия ҳисоби ва мунтазам мониторинг асосий омил ҳисобланади.

Татқиқотда ёзасидан кўйидаги таклифлар ишлаб чиқилди:

1. Кредит портфелини диверсификация қилиш. Тижорат банклари кредит кўйилмаларини турли тармоқлар, ҳудудлар ва мулк шакллари бўйича диверсификация қилиши лозим. Бу кредит рискларини камайтиради ва банкларнинг молиявий барқарорлигини оширади.
2. Скоринг тизимини такомиллаштириш. Жисмоний ва юридик шахсларнинг кредитга лаёқатлилигини баҳолашда замонавий скоринг моделларидан кенг фойдаланиш зарур. Шу билан бирга, скоринг натижаларини субъектив баҳолаш омилларидан ҳоли қилиш учун автоматлаштирилган тизимлар жорий этилиши керак.
3. Кредит аризаларини дастлабки мониторингдан ўтказишни

кучайтириш. Кредит ажратишдан олдин мижознинг молиявий ҳисоботлари, қарздорлик даражаси, бизнес ҳамкорлари ва бозордаги мавқеи чуқур ўрганилиши лозим.

4. Кредитдан кейинги мониторинг тизимини кучайтириш. Ажратилган кредитлар бўйича мижознинг бизнес-режаси бажарилиши, ҳисобварағидаги маблағ айланмаси ва мол етказиб берувчилар билан ҳисоб-китоблари доимий равишда кузатилиши зарур.

5. Муаммоли кредитлар бўйича ихтисослашган бўлимлар фаолиятини кучайтириш. Ҳар бир банкда муаммоли активлар билан ишлайдиган алоҳида департамент тузиш ва унинг самарадорлигини ошириш зарур.

6. Кредит таъминотини тўғри баҳолаш ва расмийлаштириш. Таъминот предмети (гаров)нинг бозор қиймати мустақил экспертлар томонидан баҳоланиши ва унинг ҳуқуқий мақоми тўлиқ расмийлаштирилиши керак.

7. Давлат кафолати остида берилган кредитларни қайта кўриб чиқиш. Агар давлат кафолати билан берилган кредит қайтарилмаса, давлат облигацияларини чиқариш ёки акциядорлик улушини сотиш орқали уни қоплаш механизмларини жорий этиш зарур.

8. Хорижий валютада кредит беришни чеклаш. Валюта курсининг кескин ўзгариши муаммоли кредитлар ҳосил бўлишига олиб келади. Шунинг учун, хорижий валютада кредит бериш фақат экспортёрлар ва валюта тушуми барқарор мижозлар билан чекланиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори (2017, 12 сентябрь). “Банк тизимини янада ривожлантириш ва барқарорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ–3270.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори (2015, 6 май). “Тижорат банклари молиявий барқарорлигини ошириш ва уларнинг ресурс базасини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ–2344.
3. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. (2015). “Капитал монандлигига қўйиладиган талаблар тўғрисидаги низом”. 2693-сон, Адлия вазирлиги.
4. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. (2015). “Ликвидлиликни бошқариш талаблари тўғрисидаги низом”. 2709-сон, Адлия вазирлиги.
5. Абдуллаева, Ш.З. (2017). *Банк иши*. Тошкент: Иқтисод-молия.
6. Абдуллаева, Ш.З. (2002). *Банк рисклари ва кредитлаш*. Тошкент: Молия.
7. Азизов, У.Ў. ва бошқалар. (2016). *Банк иши*. Тошкент: Иқтисод-молия.
8. Дробозина, Л.А. (2000). *Финансы. Денежное обращение. Кредит*. Москва: ЮНИТИ.
9. Жарковская, Е.П. (2006). *Банковское дело*. Москва: Омега-Л.
10. Кирьянов, М. (2009). Зарубежный опыт работы с проблемными кредитами. *Банковское дело*, №1, 66–68.
11. Ковалев, П.П. (2009). *Банковский риск-менеджмент*. Москва: SJIF:5.219

Финансы и статистика.

12. Лаврушин, О.И. (2013). *Банковское дело*. Москва: Кнорус.

13. Лаврушин, О.И. (2009). *Банковский менеджмент*. Москва:

Финансы и статистика.

14. Fraser, D., Gup, B. & Kolari, J. (1995). *Commercial banking: The Management of Risk*. St Paul, MN.

15. Абдуллаева, Ш.З. (2000). Банк рисклари шароитида кредит портфелини диверсификациялаш. Докторлик диссертацияси. Тошкент.

16. Бердияров, Б.Т. (2002). Тижорат банклари активларининг даромадлилиги. Автореф. Тошкент.